

УДК 343.85 (477)

Олександр Олександрович ЮХНО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

ВИЗНАЧЕННЯ, ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ І СУТНІСТЬ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено вивченню проблем визначення понятійного апарату, який використовується при описі діяльності держави із захисту особи від протиправних посягань, у «протидії» злочинності, що в деяких випадках йменується «боротьбою» зі злочинністю, її сутнісних ознак та здійснено порівняння із суміжними категоріями, а також розглянуто наукові позиції окремих учених. Надана характеристика законодавчого та нормативно-правового регулювання і використання такого поняття за останній період. Розроблено пропозиції щодо шляхів вирішення окремих питань, зокрема, щодо визначення таких термінів у науці, та удосконалення правозастосовної діяльності.

Ключові слова: протидія, понятійний апарат, сутність, законодавчий акт, нормативно-правовий акт, удосконалення, запобігання, правопорушення, суб'єкт запобігання, причини і умови, рівень злочинності, рецидив.

Постановка проблеми. Згідно з результатами досліджень, багато авторів виділяють чинники, що сприяють виникненню і поширенню нових видів злочинів. За таких умов на державу покладено

© Юхно О. О., 2016

обов'язок «протидії злочинності», що раніше було прийнято йменувати «боротьбою зі злочинністю». Отже, одним із основних завдань влади є захист особи від протиправних посягань, забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. На сьогодні в науці точиться дискусія навколо доцільності визначення того чи іншого вказаного поняття. Із приводу доречності існування загальноприйнятого понятійного апарату слід навести висловлювання Г. С. Саркісова, що значна кількість термінів сама по собі говорить про нечітке, а то й спірне розуміння понять, що, мабуть, є наслідком недостатньої розробки цієї проблеми [1, с. 40–41], це стосується і в досліджуваного питання. Так, в окремих галузях права термін «протидія» взагалі не сприймається і не використовується, більш того, це ніким не заперечується. Наприклад, на думку О. М. Бандурки та О. М. Литвинова, у кримінологічній науці не прийнято вживати термін «протидія» злочинності, оскільки на переконання учених-кримінологів він не відображає суті діяльності щодо «боротьби» зі злочинністю, як аргумент наводиться позиція, що про «протидію» може йтися тоді, коли така діяльність державних органів, суспільства та окремих громадян за своєю сутністю та змістом дорівнюватиме і буде протилежною за спрямуванням діяльності осіб, які вчиняють злочини [2, с. 173–174]. Зазначимо, нами така позиція учених-кримінологів не підтримується, у той час як погляди багатьох інших учених поділяємо. Отже, вважаємо за доцільне використовувати саме термін «протидія злочинності». Як бачимо, проблема, якої ми торкнулися, є актуальною, хоча і дискусійною, а її вирішення виступає важливим елементом розробки заходів щодо захисту особи від протиправних посягань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння того, що необхідно врахувати помилки радянського періоду щодо ведення «боротьби зі злочинністю», щоб не припуститися їх знову, та напрацювати концептуальні підходи до розробки нової стратегії і тактики відносно «протидії злочинності», прийшло після проголошення незалежності України, коли рівень злочинності у країні був досить високим, що в цілому впливало також і на стан національної безпеки. Учені-кримінологи та представники інших галузей права взяли активну участь у формуванні вказаного напрямку досліджень, зокрема, серед них слід назвати: Ю. М. Антоняна, М. Г. Вербенського, В. О. Глушкова, В. В. Голіну, І. М. Даньшина, О. М. Джужу, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, В. В. Лунєєва, В. А. Тимошенка та ін. З цього періоду в науці виникла і продовжує точитися жвава дискусія з вказаних питань. Слід наголосити, що до неї приєдналися учені інших галузей права: теорії держави і права,

кримінології, кримінального права, кримінального процесу, оперативнорозшукової діяльності та ін. Враховуючи важливість піднятого питання, слід навести сучасні визначення О. М. Бандурки і О. М. Литвинова, що аналіз конкретних проявів зазначених закономірностей систем протидії злочинності радянського і новітнього періоду є основою дослідження процесів організації та еволюції цих систем [3, с. 15–16], що ми підтримуємо. Вивчаючи питання політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, Ю. В. Орлов зазначив, що нагальною стає потреба у міжгалузевому, міжсистемному упорядкуванні існуючих знань, їх синхронізації, адаптації до суспільних запитів у вирішенні комплексних завдань, таких, наприклад, як ефективна протидія злочинності [4, с. 12–13]. Погоджуємося із наведеним. Додамо, що за останній час у вказаних галузях права і за відповідними спеціальностями щодо запобігання та протидії окремим видам злочинів і питань, пов'язаних із цим напрямом діяльності, захищена ціла низка дисертаційних досліджень, оскільки аналіз і характеристика такої діяльності, її цілісної системи на сьогодні має важливе як теоретичне, так і прикладне значення.

Виклад основного матеріалу. З огляду на тему дослідження вважаємо за необхідне зауважити наступне, коли мова йде про терміни, що мають відобразити суть (широко чи вузько) поняття «протидія злочинності», слід ще раз звернути увагу на змістовне навантаження, значення та відмінності між словами «поняття» та «термін», пославшись на дефініції відомого фахівця К. К. Платонова. Так, на переконання науковця, «поняття» відображує сутність предмета пізнання, а «термін» має однозначно відобразити це поняття так, щоб сприйняття терміна безсумнівно вело до відтворення того самого предмета [5, с. 56–59]. Останнім часом в ході дискусії з розглядуваних питань окремі вчені наполегливо намагаються замість того, щоб найбільш точно і чітко визначити термін і поняття «боротьба зі злочинністю», розробляють «протидія злочинності», це стало тенденцією. Спробуємо це пояснити. Як показало дослідження, раніше у радянських партійно-політичних актах і документах (зокрема, і стосовно діяльності правоохоронних органів), а також нині в деяких міжнародних документах, наприклад ООН, та публіцистичних, у тому числі й вітчизняних матеріалах, використовувалися терміни «боротьба», «війна» зі злочинністю, зміст яких у широкому сенсі охоплював також суспільну діяльність щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізації чинників, що детермінують злочинність, але така радянська політика тотальної та швидкої перемоги над злочинністю не витримала перевірки часом і сутнісного розуміння терміна «боротьба зі злочинністю». Це стало наслідком того, що учені радянської доби не керувалися науковою точкою зору своїх

основоположників К. Маркса та Ф. Енгельса, головною ідеєю теорії (марксизму) яких визнавалося встановлення соціального миру замість соціальної війни [5, с. 53–58], що стосується й питань захисту особи від протиправних посягань. Поняття «боротьба», «протидія», на переконання А. П. Закалюка, належать до класу узагальнених, які відтворюють загальну сутність, що полягає у чиненні супротиву. Вони не розкривають напрямів, спрямованості, функціональної ролі та змістової сутності різних форм супротиву, що мають важливе значення, а звідси й понятійну різницю, як, наприклад, запобігання злочинам та судове покарання за них згідно з кримінальним законом. Суть поняття «боротьба зі злочинністю» має лише одну загальну спільність, що полягає у чиненні супротиву злочинам, що, у свою чергу, є складовою іншого, більш загального предмета, яким є протидія злочинності. Відповідно, термін «протидія» однозначно відображує лише дію, що полягає у супротиві, та не розкриває змісту, наприклад, запобігання, як і інших форм протидії злочинності [6, с. 53–84]. Послідовний прихильник застосування на позначення загального впливу на злочинність терміна «протидія» як такого, що у широкому сенсі нібито охоплює й запобігання, Л. М. Давиденко в одній з останніх монографій цілком слушно зауважив, що термін «протидія» з позицій семантики тлумачиться як дія, що чинить супротив (рос. – наперекор) іншій дії або явищу, а кримінологічний аспект протидії означає діяльність «з виявлення причин та умов злочинності, їх усунення, послаблення або нейтралізації» [7, с. 53–62]. Очевидно, названі дії щодо таких чинників злочинності, як їх виявлення, послаблення, нейтралізація тощо, навряд чи семантично адекватно відповідають сутності поняття «супротив». Отже, термін «протидія» може бути використано для позначення загального впливу на злочинність у широкому розумінні.

Тому у сучасних працях учені вже виходили з того, що прихована в радянські часи цільова настанова на війну зі злочинністю, тобто на «боротьбу зі злочинністю», містить у собі потенційну небезпеку повернення на пройдений шлях каральної кримінально-правової політики, яка притаманна тоталітарному суспільству. Нині згідно з останніми дослідженнями, переважно у зв'язку з критичним ставленням до терміна «боротьба зі злочинністю», запропоновано використовувати поняття «протидія злочинності» у широкому розумінні.

На підтвердження справедливості цього наведемо думку А. І. Долгової і С. В. Дьякова про те, система протидії злочинності може функціонувати ефективно лише в тому випадку, якщо спрямована на нейтралізацію, блокування її основних ознак. Отже, його застосування пояснюється: історичною зумовленістю, соціальністю, мінливістю,

глобальністю сфери поширення, наявністю фонових явищ, структурністю побудови та ін. [8, с. 47–48]. Додамо, що ми таку наукову позицію підтримуємо, як це зробили також і О. М. Бандурка і О. М. Литвинов, які наголосили, що в державі, суспільстві та між окремими громадянами виникають специфічні відносини із приводу існування злочинності та провадження злочинної діяльності. Таким чином, об'єктом протидії злочинності є відносини, що складаються в державі, суспільстві та між окремими громадянами із приводу появи і функціонування злочинності, а отже, предметом протидії – ті елементи, без яких вона не може існувати і функціонувати, тобто саме з ними ведеться боротьба, їм намагаються запобігти, протистояти. Це означає, предметом протидії будуть виступати корупція, економічна основа злочинності, соціальні фактори, що сприяють успішному її функціонуванню, структурні елементи злочинності тощо. На думку науковців, «протидія злочинності» є більш прийнятним поняттям щодо визначення сукупності заходів, спрямованих на зниження рівня протиправних діянь і підвищення ступеня захищеності громадян, суспільства і держави в цілому. Враховуючи наведене, додамо, що протидію злочинності можна представити у вигляді системи, що включає в себе заходи профілактики як окремих злочинів, так і злочинності в цілому. На підтвердження своєї наукової позиції вчені назвали ознаки «протидії» злочинності: 1) це діяльність державних органів, інститутів громадського суспільства, організацій та фізичних осіб у межах їх повноважень, спрямована проти злочинних посягань; 2) метою протидії є мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності; 3) може провадитися як за допомогою ранньої (профілактичної) запобіжної діяльності щодо виявлення і подальшого усунення причин протиправних (злочинних) вчинків, так і за допомогою боротьби, метою якої є виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів [2, с. 173–174]. Вважаємо за необхідне підтримати науковців.

Як уже зазначалося, неодноразово піднімалося питання, за яких умов може здійснюватися протидія злочинності, а також щодо практичної складової, пов'язаної з діяльністю спеціального кола суб'єктів уповноважених державою виявляти, розкривати, попереджати і припиняти протиправні діяння [9, с. 15–16]. Найбільший обсяг повноважень у сфері протидії злочинності, на погляд А. В. Кумейка, мають саме правоохоронні органи (органи кримінальної юстиції). Правоохоронна діяльність побудована відповідно до цілей, завдань, функцій, а також способів та методів їх реалізації. Учений зазначив, що на підставі аналізу досліджених та інших визначень їм запропоноване визначення поняття «система суб'єктів протидії злочинності», якими

можуть бути всі юридичні та фізичні особи, які не порушують законодавство та права людини, а цілеспрямовано здійснюють профілактику, запобігання та припинення протиправних діянь [10, с. 8–9]. З урахуванням всього розмаїття суб'єктів протидії злочинності можна зробити висновок, що початковим моментом при визначенні орієнтирів діяльності правоохоронних органів як спеціальних суб'єктів протидії злочинності є здійснення спеціально уповноваженими державними органами (органами кримінальної юстиції [11, с. 450–453] передбачених законом заходів по недопущенню розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях підготовки і вчинення злочину, виявлення ознак вчинених злочинів, встановлення винних осіб, притягнення їх до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів людей і відшкодування збитків від злочинних дій [12, с. 24–25]. Наведене, вочевидь, можна вважати формами втілення (відображення) провідних функцій системи, що відображають її сутність, призначення і орієнтири в організації і функціонування у сфері кримінального судочинства.

Зупинимось ще на одному моменті, а саме актуальності продовження проведення наступальних заходів із боку державних і правоохоронних органів щодо протидії і припинення протиправних посягань. У цьому контексті слід навести думку К. А. Гусевої, яка наголосила, що необхідність суттєвого підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ України (на сьогодні – поліції) у запобіганні і протидії злочинам напряму залежить від удосконалення системи законодавчо-правового її регулювання, причому на всіх його рівнях: від законодавчого до всіх відповідних напрямів відомчого нормативного забезпечення [13, с. 231–236]. У цілому підтримуючи наведене, вважаємо за доцільне додати, що саме це повинно бути покладено в основу подальшого функціонального реформування чинного законодавства України і діяльності поліції, інших правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. До речі, цю позицію підтримали також О. М. Бандурка і О. М. Литвинов, які наголосили, що останнім часом цей термін активно використовується не лише в науці, а й у законотвірчій діяльності [2, с. 173–175]. Дійсно, вказане є актуальним і досить важливим сьогодні, коли в Україні проходить реформування системи державної влади, адміністративно-територіального, а також державного і місцевого устрою та децентралізація влади. На користь доцільності запровадження і використання дослідженого поняття свідчить один із останніх Законів України «Про Національну поліцію», в якому, зокрема, у розділі 1 «Загальні положення», а також у ч. 1 ст. 1 закріплюється, що Національна поліція України – це центральний орган

виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [14]. Крім того, іншим доводом на користь доречності застосування терміна «протидія злочинності» є його вживання у нормативно-правовій базі МВС України і Національної поліції України. Так, на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 836 видано наказ Національної поліції України від 17.11.2015 р. № 95 «Про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України», в якому вже в самій назві мова ведеться саме про «протидію» наркозлочинності [15]. Слід згадати і Закон України «Про Національну поліцію», у ст. 1 «Національна поліція України» та ст. 2 «Завдання поліції» якого одним із завдань нової поліції визнано протидію злочинності. До того ж в останніх наказах Національної поліції України від 17.11.2015 р. № 95 «Про затвердження положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції» [15], від 10.11.2015 р. № 85 «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» [16] і від 07.11.2015 р. № 81 «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України» [17] при встановленні завдань вказаних департаментів також використовується такий термін, як «протидія», а в попередніх і аналогічних відомчих наказах МВС України вживався термін «боротьба» з вказаними та іншими видами злочинів. Це насамперед свідчить про те, що у законотворчій, нормативно-правовій та правозастосовній діяльності враховано пропозиції учених та практиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження щодо запровадження і використання понятійного апарату «боротьба зі злочинністю» і «протидія злочинності» встановлено, що, незважаючи на відмінні наукові позиції і погляди учених різних галузей права, більшість із них все ж таки пропонує використовувати поняття «протидія злочинності», що семантично більше відповідає сутності такої діяльності як в науковому, так і в прикладному значенні. Крім того, слід наголосити на тому, що термін «протидія злочинності» все частіше застосовується в сучасних законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема, щодо діяльності правоохоронних органів: у Законі України «Про Національну поліцію», відомчих нормативних актах Національної поліції України, зокрема, у тих, що регламентують діяльність її департаментів, які узгоджено з Міністерством юстиції України, та ін.

Утім, окреслені питання потребують окремого комплексного дослідження або наукового вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Саркисов Г. С. Социальная система предупреждения преступности / Г. С. Саркисов. – Ереван : Айстан, 1975. – 159 с.
2. Бандурка О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність // О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць [редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. – № 2 (10). – Харків : ХНУВС, 2015. – 300 с.
3. Бандурка О. М. Моделювання систем протидії злочинності / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць [редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. – № 1 (12). – Харків : ХНУВС, 2016. – 288 с.
4. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія / Ю. В. Орлов. – Харків : Діса плюс, 2016. – 656 с.
5. Советская криминология / отв. ред. А. А. Герцензон, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – Москва : Юрид. лит., 1966. – С. 53–84.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : [у 3-х кн.] / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007–2008. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
7. Криминологія. Загальна та Особлива частини : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. І. М. Даньшина. – Харків, Право, 2003. – 352 с.
8. Организованная преступность / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – Москва : Криминологическая ассоциация, 1996. – 400 с.
9. Долженков О. Ф. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко. – Одеса : Одес. ін-т внутр. справ, 2000. – 16 с.
10. Кумейко А. В. Адміністративно-правовий статус служби безпеки України у системі суб'єктів протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук. : спец. : 12.00.07 / Андрій Вікторвич Кумейко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 20 с.
11. Міщенко С. Г. Кримінальна юстиція у стратегії протидії злочинності / С. Г. Міщенко // Держава і право. Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – Вип. 34. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 450–453.
12. Боков А. В. Организация борьбы с преступностью : монография / А. В. Боков; под ред. Г. А. Аванесова. – Москва : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 175 с.
13. Гусева К. А. Запобігання злочинам як головний стратегічний напрям функціонального реформування діяльності органів внутрішніх справ / К. А. Гусева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – № 4. – С. 231–236.

14. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
15. Про затвердження положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції : наказ Національної поліції України від 17.11.2015 р. № 95. – Київ : Ред.-видав. відділ МВС і Нац. поліції України. – 18 с.
16. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 10.11.2015 р. № 85. – Київ : Ред.-видав. відділ МВС і Нац. поліції України. – 21 с.
17. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : наказ від 07.11.2015 р. № 81. – Київ : Ред.-видав. відділ МВС і Нац. поліції України. – 23 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2016.

Александр Александрович ЮХНО,
доктор юридических наук, профессор
(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина)

ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ПОНЯТИЙНЫЙ АППАРАТ И СУЩНОСТЬ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена изучению проблем определения понятийного аппарата, который используется при описании деятельности государства по защите личности от противоправных посягательств, в «противодействии преступности», которая в некоторых случаях именуется «борьбой с преступностью», ее существенных признаков, и осуществлено сравнение со смежными категориями, а также с научными позициями отдельных учёных на современном этапе. Дана характеристика законодательного и нормативно-правового регулирования, а также использования такого понятия в последнее время. Разработаны рекомендации по поводу нахождения путей решения очерченных вопросов, в частности, определения этих терминов в науке, и усовершенствования правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: противодействие, понятийный аппарат, сущность, законодательный акт, нормативно-правовой акт, усовершенствование, предотвращение правонарушения, субъект предотвращения, причины и условия, уровень преступности, рецидив.

Oleksandr O. YUKHNO,

Doctor of law sciences, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

DEFINITION, CONCEPTUAL APPARATUS AND ESSENCE OF CRIME COMBATING IN UKRAINE

The article is focused on the problems of determining the conceptual apparatus while implementing the individual's protection by the state from illegal encroachments in "crime combating", which is in some cases is called as "fighting against crime". According to the recent studies of the concept of "fighting against crime" is used from the period of by-passed Soviet era, which set the task for complete victory over crime, but referring to history, it was essential both theoretical and practical mistake, confirmed by the historical development of the state of that period. It has been stated that there is a scientific debate on these issues, which has arisen since the formation of the new independent Ukrainian state, defined a new strategy and tactics to protect an individual against illegal encroachments. The author has reasoned the features of the essence of these concepts and has carried out the comparison with adjacent categories, as well as with academic positions of some scholars at the present stage. The author has provided characteristics of legislative and legal use and regulation of the researched notions, which indicates on increasing use of such a concept as "crime combating" in legislative and regulatory practice and science in recent years. It is clearly demonstrated in the Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine" and departmental acts, decrees regulating the activities to combat certain types of crimes. The author has provided recommendations and propositions for solution and improvement of certain issues concerning the definition of such concepts within the science and enforcement activities.

Key words: *counteraction, conceptual apparatus, essence, legislative act, legal act, improvement, crime prevention, subject of prevention, causes and conditions, crime rate, recidivism.*